

PRZEMYSŁAW ROZENTAL

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Wydział Humanistyczny, Instytut Historii

 <https://orcid.org/0000-0001-7194-0444>

SAMOBÓJSTWO W PERSPEKTYWIE SPOŁECZNO-PRAWNEJ W I POŁOWIE XIX WIEKU NA ZIEMIACH POLSKICH ZABORU ROSYJSKIEGO

Streszczenie

Problematyka samobójstwa na przestrzeni dziejów w perspektywie prawnej stanowi zjawisko interesujące. Wiąże się ona bowiem z pytaniem, czy można ukarać nieżyjącego przestępcę w sposób efektywny? W perspektywie kodyfikacji karnych, funkcjonujących na ziemiach Królestwa Polskiego pod zaborem rosyjskim odnajduje się przepisy, które w sposób faktyczny dotyczą problematyki tego zagadnienia. Wykorzystując metodę dedukcyjną oraz wykładnię językową przepisów prawa karnego, funkcjonującego na ziemiach polskich zaboru rosyjskiego możliwe jest zaprezentowanie prawnokarnej problematyki samobójstwa, jako przestępstwa nie tylko o charakterze moralnym ale także faktycznym.

Słowa kluczowe: Królestwo Polskie, historia prawa karnego, śmierć samobójcza, legislacja zaborcza

Samobójstwo nie jest zjawiskiem nowym w XIX w. Pojawiało się ono bowiem już u zarania dziejów ludzkich i na przestrzeni wieków podlegało różnorodnym publicznym ocenom. Miało to odzwierciedlenie w systemach praw publicznych i w prawie zwyczajowym. Aby jednak móc mówić o problematyce samobójstw w XIX stuleciu w perspektywie prawnej, społecznej i kulturowej, należy wyjść od zdefiniowania tego zjawiska w sposób, który związany był ze świadomością społeczną, istniejącą w omawianym okresie. Samuel Bogumił Linde w swoim słowniku języka polskiego z 1812 r. wskazał, że samobójstwo jest „dobrowolnem, z desperacji i jakimkolwiek sposobem życia sobie odjęcie. Wydierać sobie życie

iest obrzydłym w oczach bozkich samobójstwem”¹. Ta definicja wskazuje na pewne społeczne podejście do problematyki samobójstwa. Inny model ujmowania samobójstwa zaproponował Samuel Orgelbrand, wskazując w swojej encyklopedii, że: „Bez względu jednak na pogląd religijny na samobójstwo, wyznaczyć trzeba, że ono jest dowodem pewnej małoduszności i że pozbawiając jednostkę społeczeństwa, słusznie tak jak pojedynek, może być ganionem”². W XIX w. panowały (m.in. na ziemiach polskich) dwa nurty społeczno-kulturowe, które przejawiały się między innymi w literaturze czy społeczno-moralnym systemie wartości, czyli romantyzm i pozytywizm. W zależności od „mody”³, panującej w danym okresie, samobójstwa były zjawiskiem różnie odbieranym społecznie. Samo ukazywanie samobójstwa chociażby w literaturze także związane było z innymi przesłankami⁴. Właśnie literatura stanowi pewien nośnik informacji, dotyczący źródła różnego rodzaju zjawisk społecznych występujących powszechnie. Dokonując analizy problematyki samobójstwa w perspektywie historyczno-prawnej należy zwrócić uwagę także na pewną „powszechność” tego zjawiska w XIX w. Na ziemiach polskich przełomem w zakresie analizowania i diagnozowania problematyki samobójstw była działalność Maurycego Dzieduszyckiego, który podkreślał potrzebę stworzenia syntetycznego opracowania w zakresie problematyki suicydologicznej w języku polskim. Ostatecznie on sam stał się autorem pierwszej takiej pracy⁵. W jednej ze

¹ S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 3, Warszawa 1812, s. 189.

² S. Orgelbrand *Encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami. T. 13: od Rohatyn do Sovereign*, 1902, s. 285. Oprócz tego wskazywał on, że: „Samobójstwom odjęcie sobie samemu życia, nie poczytywało się za winę w starożytności, niekiedy nawet przeciwnie było uważane za czyn chwalebny (stoicy). Dopiero chrześcijaństwo wystąpiło z poglądem, że samobójstwo jest ciężkim grzechem” oraz „O karalności samobójstwa po jego dokonaniu mowy być nie może, a odmawianie samobójcy uroczystego pogrzebu lub nie szanowanie jego ostatniej woli mogą być tylko usprawiedliwione jako środek powstrzymania od samobójstwa”, *ibidem*, s. 285.

³ Moda w zakresie omawianej problematyki społecznej i prawnej jest w przedmiotowym artykule ujmowana jako nurt społeczno-kulturowy, określający przesłanki i modele pewnych zachowań społecznych.

⁴ Warto zwrócić uwagę na fakt, iż w literaturze romantycznej decyzja o popełnieniu samobójstwa zazwyczaj pokierowana była nieszczęśliwą, nieodwzajemnioną miłością bądź przesłankami o charakterze patriotycznym. W literaturze pozytywistycznej zaś zaczyna pojawiać się wątek grup wyalienowanych społecznie, dla których śmierć samobójcza stanowiła ucieczkę od klęsk życiowych, zakończenie przegranego życia lub skutek negatywnej odpowiedzi na pytania czy warto żyć i czy życie ma sens. A. Kaźmierska, *Śmierć upoetyczniona – literackie obrazy śmierci samobójczych*, [w:] *Wniosłość i makabra w literackich obrazach śmierci*, red. M. Kuran, Łódź 2014, s. 119.

⁵ A.M. Ziółkowska, *Samobójstwa dzieci i młodzieży przed wybuchem II wojny światowej i obecnie – co się zmieniło, co pozostało bez zmian*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2020, t. 55, s. 119.

swych prac wskazał, że samobójstwo stanowiło przedmiot rozważań XIX-wiecznych teologów, moralistów, filozofów, psychologów, medyków, fizjologów, prawników i statystów w praktycznie każdym europejskim języku⁶. Właśnie analiza zagadnienia śmierci samobójczej w perspektywie historyczno-prawnej i społeczna moralnej stanowiły myśl przewodnią do popętnienia prezentowanego tekstu.

Powstaje jednak pytanie, jak ukarać kogoś, kto odebrał sobie życie, skoro co do zasady brakowało podmiotu, który sankcję miałby przyjąć. Procesy i karanie samobójców, nie tylko w XIX w. miały dwa cele. Po pierwsze, miały odstraszyć duszę samobójcy przed powrotem do świata żywych, by nie uprzykrzali życia rodzinie. Drugim zaś celem, który pod kątem prawnym i społecznym ma istotne znaczenie, było odstraszenie potencjalnych samobójców przed targnięciem się na swoje życie – co pozwala na wskazanie, iż działania takie przejawiały pewne cechy funkcji protoprewencyjnej. Same jednak kary nie dotyczyły samobójcy *sensu stricto*. Ich zakres promieniował na najbliższych samobójcy, w tym wypadku na rodzinę oraz bliskich, w szczególności zaś w zakresie prawa do spadku.

W prawodawstwie europejskim samobójstwo karano już od czasów wczesnego średniowiecza. Pierwszy Synod w Bradze⁷ z 561 r. uchwalił następujące prawo: *De his qui se ipsos interficiunt. Item placuit ut hi qui sibi ipsis aut per ferrum aut per venenum aut per praecipitium aut suspendium vel quolibet modo violentam inferunt mortem, nulla illis in oblatione commemoratio fiat, neque cum psalmis ad sepulturam eorum cadavera deducantur*⁸. Przytoczony wyżej fragment miał na celu przede wszystkim nakreślić, w jakim kierunku w perspektywie wieków podążało europejskie prawodawstwo, oparte na chrześcijańskich założeniach doktrynalnych. Za przejaw takiego oddziaływania uznać można jedno z pierwszych praw cywilnych, dotyczących samobójstwa. Około tysięcznego roku w Anglii samobójcy określani byli mianem *felo de se*⁹, zaś karą za wystąpienie przeciw samemu sobie było przekłuwanie zwłok „przestępcy” oraz konfiskata pozostawionego przez niego majątku na rzecz jego pana. Z wyjątkiem osób chorych psychicznie bądź fizycznie, samobójcę (a dokładniej jego *corpus*) pozbawiano również prawa do pochówku

⁶ M. Dzieduszycki, *Samobójstwo*, Lwów 1876, s. 5.

⁷ Braga – miasto położone w płn. Portugalii. W synodzie brali udział biskupi Galicji (znajdującej się na Półwyspie Iberyjskim) oraz Luzytanii.

⁸ Łac. *O tych którzy się zabijają. Podobnie postanowiono, że ci, którzy zadają sobie śmierć gwałtowną czy to żelazem, trucizną, upadkiem z wysokości, powieszeniem czy też w jakikolwiek inny sposób nie będą upamiętniani w ofierze, ani też ich zwłoki nie powinny być prowadzone do pochówku z psalmami* (tłum. własne), *Concilium Bracaraense primum*, [w:] www.thelatinlibrary.com [dostęp: 30.11.2023].

⁹ Łac. *Przestępca wobec samego siebie*.

na cmentarzu i w kościele¹⁰. Zarówno prawo zwyczajowe jak i stanowione ewoluowało w średniowieczu i nowożytności, stając się coraz bardziej rygorystyczne w zakresie karania samobójców. Za przykład znowu posłużyć może prawo angielskie z XVI i XVII w., które niedoszłych samobójców karało powieszeniem, zaś ciała tych, którzy dokonali samopozbawienia się życia wleczono końmi oraz pozostawiano w miejscach publicznych do czasu, gdy proces rozkładu nie stał się widoczny¹¹. Karanie samobójcy miało więc swoje źródło w przepisach średniowiecznych i wczesnonowożytnych, i w tym zakresie zostało niejako implementowane do kodyfikacji karnych doby XIX w.

Podjęcie problematyki prawnej, bez uwzględnienia kontekstu społecznego i kulturowego nie przyniosło by wystarczających rezultatów. Sam kontekst prawny może być bowiem nieczytelny, jeśli nie uwzględni się pozostałych, wyżej wskazanych płaszczyzn. Jako podstawę do rozważań w omawianej materii należy przyjąć szeroko rozumianą moralność społeczną, panującą w pierwszej połowie XIX w. Z jednej bowiem strony moralność społeczna opierała się przede wszystkim na doktrynie chrześcijańskiej, w szczególności katolickiej, która traktowała samobójców jako ludzi, popełniających najcięższe, niewybaczalne przestępstwo¹² z drugiej zaś stanowić mogło przejaw najbardziej heroicznej postawy patriotycznej w walce z rosyjską działalnością zaborczą, czego przykładem mógł być zamach samobójczy, dokonany przez Michała Wilczka w Ogrodzie Saskim¹³. Romantyczna postawa Polaków, popełniających samobójstwa honorowe stała więc w opozycji do etycznego podejścia Kościoła do tegoż zagadnienia. *La belle époque* była okresem rozwoju psychologii, jako nauki badającej duszę człowieka i sposób jego postępowania, a także przyczyny różnych zachowań, występujących w społeczeństwie. Miało to oczywiście niewątpliwie pozytywny wpływ na szeroko rozumiane pojmowanie człowieka, jednak rozwój tej dziedziny nauki przynosił także swoje śmiertelne żniwo. Wspomnieć tu należy, idąc za Małgorzatą Karpińską, o wpływie frenologicznej teorii Franza Józefa Galla na Ludwika Spitznagla, który zachłyśnięty takową, popełnił wyreżyserowane samobójstwo, będące konsekwencją nieszczęśliwej miłości¹⁴. Wszystko to sprawiało,

¹⁰ A. Zwoliński, *Prawo o samobójstwie*, [w:] „*Serbavo legem tuam in toto corde meo*”. Księga Pamiątkowa dedykowana księdzu profesorowi Józefowi Krzywdzie CM, dyrektorowi Instytutu Prawa Kanonicznego UPJPII z okazji 70. rocznicy urodzin, red. A. Zakręta, A. Sosnowski, Kraków 2013, s. 608.

¹¹ *Ibidem*, s. 606.

¹² J. Dziobek-Romański, *Prawo grzebalne w Królestwie Polskim w latach 1815–1914. Zarys problematyki*, „Roczniki Humanistyczne” 2003, t. 51, z. 2, s. 151.

¹³ M. Karpińska, *Oblicza romantycznego „taedium vitae”. Zamach samobójczy na ziemiach polskich 1815–1830*, „Przegląd Historyczny” 1999, t. 90/1, s. 48.

¹⁴ M. Karpińska, *op. cit.*, s. 43.

że powstaje bardzo istotne pytanie: „dlaczego w XIX wieku nasiliła się w Europie, a także na ziemiach polskich tendencja samobójcza?”. Znów należy wrócić tu do rozważań Maurycego Dzieduszyckiego, który wskazywał między innymi na wpływ wybranych prac filozofów i twórców literackich, którzy podejmowali problematykę samobójstwa, szereg samobójstw powszechnie znanych postaci oraz istotny upadek wartości religijnych¹⁵. Co więcej, w swojej encyklopedii S. Orgelbrand wskazał, iż: „ważniejszym jednak byłoby dla powstrzymania samobójstwa usunięcie przyczyn je powodujących, a głównie powstrzymanie pijaństwa, powiększenie oświaty i dobrobytu”¹⁶.

Przechodząc do problematyki wiodącej należało na wstępie podjąć rozważania, odnoszące się do motywów, jakimi kierowały się osoby, targające się na swoje życie. Niewiele jest źródeł, mogących naświetlić w sposób wystarczająco przyczyny tego zjawiska które są powszechnie dostępne i opracowane, w szczególności zaś egodokumentów. Odpowiedzi jednak doszukiwać się można w literaturze XIX-wiecznej. Autorzy, żyjący w realiach epoki, bezpośrednio stykali się z problemami społecznymi, występującymi na danym obszarze, w danym mieście, określonej dzielnicy. Wobec tego wydawane przez nich utwory literackie stanowią z jednej strony teksty kultury, z drugiej zaś (co w opinii autora jest istotniejsze) współcześnie są nośnikiem informacji o realiach danego czasu, miejsca i sytuacji. To z kolei pozwala przynajmniej w zakresie podstawowym nakreślić charakterystykę czasu, miejsca i społeczeństwa w ramach wiodącego w prezentowanej pracy zagadnienia. Informacje, dotyczące przedmiotowej problematyki w sposób najszerzy zebrane zostały w twórczości Fiodora Dostojewskiego, który tworzył w okresie postępującej ateizacji społeczeństwa imperium rosyjskiego, która stanowiła jeden z wielkoskalowych czynników podnoszących „wskaźniki suicydologiczne” w społeczeństwie imperium (w tym Królestwa Polskiego)¹⁷.

Jako jednak, że każde zjawisko ma charakter idiosynkratyczny, związany z pewnym zbiegiem indywidualnych okoliczności oraz czynników czasowych i środowiskowych o charakterze zindywidualizowanym to ciężko jest wytworzyć spójną typologię samobójstw na podstawie twórczości Dostojewskiego¹⁸. Wyczerpującą najwięcej kryteriów zdaniem autora typologię twórcza ten ukształtował, dzieląc samobójstwa w XIX w. na: bilansowo-egoistyczne¹⁹,

¹⁵ A.M. Ziółkowska, *op. cit.*, s. 120.

¹⁶ S. Orgelbrand, *op. cit.*, s. 285.

¹⁷ M. Michalska-Suchanek, *Samobójstwo Fiodora Dostojewskiego*, Katowice 2015, s. 25–26.

¹⁸ Z. Formella, *Samobójstwo. Refleksja psychopedagogiczna*, „Seminare” 2004, t. 20, s. 376–377.

¹⁹ Samobójstwo jako akt przemyślany, stanowiący bilans „za życiem” kontra „przeciw życiu”, pozostające jednocześnie w więzi zależności ze środowiskiem, w którym człowiek żyje. M. Michalska-Suchanek, *op. cit.*, s. 50–54.

logiczne²⁰, fatalistyczne²¹, ucieczkowe²² oraz duchowe²³. W XIX w. istotną rolę w zakresie decyzji ostatecznych w kręgu bezpośrednich wpływów rosyjskich odgrywały przemiany metafizyczne, psychologiczne oraz moralne, związane z postępującą ateizacją²⁴ oraz przemianami gospodarczo-społecznymi epoki industrializacji, oddziałując na wszystkie warstwy społeczne, zarówno bezpośrednio żyjące w Imperium rosyjskim jak i tych, żyjących w Królestwie Polskim. Społeczno-historyczno-ekonomiczny kontekst odgrywał w XIX w. istotną rolę, wpływając w znacznej mierze na działalność legislacyjną, a skutki tego oddziaływania widać w przepisach prawa.

Do początku XIX w. prawo stanowione na ziemiach polskich nie przewidywało karania samobójców. Jak tłumaczył to S. Orgelbrand: „Dawne prawa rzeczypospolitej Polskiej nie przepisują żadnych kar na usiłujących popełnić samobójstwo, gdyż tego rodzaju występki były u nas prawie nieznane”²⁵. Pierwszą istotną, nowoczesną kodyfikacją karną, funkcjonującą na ziemiach Królestwa Polskiego był *Code Penal*, okrojony przez Napoleona dla Księstwa Warszawskiego. W kodyfikacji tej próżno jednak szukać unormowań, dotyczących problematyki samobójstwa. Prawnych rozwiązań w tym zakresie nie odnajduje się również w Kodeksie Cywilnym Napoleona²⁶. Pozwala to podjąć stwierdzenie, że problematyka ta nie podlegała regulacjom napoleońskim. Nie oznacza to jednak, że samobójca „nie podlegał karze”. Kara ta jednak normowana była przez prawo zwyczajowe, funkcjonujące na ziemiach polskich oraz prawodawstwo kościelne. Pierwsze działania, dotyczące penalizowania samobójstwa jako czynu prawnie²⁷ niedozwolonego podjęta na ziemiach Królestwa Polskiego legislatura rosyjska. Kodeks Karzący dla Królestwa Polskiego²⁸ (KKKP) był obowiązującym zbiorem prawa karnego

²⁰ Samobójstwo, stanowiące zwieńczenie myślowego procesu logicznego, które poprzedzone jest wywodem lub zapiskiem (serią zapisków) odnoszących się do życia samobójcy, doświadczeń oraz niejednokrotnie celu samobójstwa. *Ibidem*, s. 54–57.

²¹ Samobójstwo na skutek podporządkowania się normom powszechnym, sprzecznym z wewnętrznymi, indywidualnymi normami, bądź jako „uwolnienie” od nieuleczalnej choroby. *Ibidem*, s. 57–59.

²² Samobójstwo, zmierzające do ochrony samobójcy przed złem – tak faktycznie zagrażającym jak i wyimaginowanym. *Ibidem*, s. 59.

²³ Samobójstwo jako konsekwencja izolacji człowieka, zawężenia strefy prywatności i wyrzucenie z niej Boga, jako bytu wszechwładnego. *Ibidem*, s. 59–62.

²⁴ M. Michalska-Suchanek, *Fenomen samobójstwa*, Mikołów 2011, s. 38–48.

²⁵ S. Orgelbrand, *op. cit.*, s. 285.

²⁶ A.M. Ziółkowska, *op. cit.*, s. 120.

²⁷ Dotychczas bowiem śmierć samobójcza postrzegana była przez pryzmat prawa moralnego i kościelnego. Pojawienie się unormowań z zakresu prawa karnego sprawiło, że samobójstwo oprócz czynu moralnie nagannego stało się również czynem niedozwolonym prawnie – i w tym zakresie karany w sposób skonkretyzowany.

²⁸ Kodex karzący dla Królestwa Polskiego: z dodaniem praw kryminalnych później uchwalonych, rejestru porządkowego i alfabetycznego, przypisków wskazujących artykuły związek ze sobą mające, [w:] www.crispa.uw.edu.pl [dostęp: 30.11.2023].

w Królestwie Polskim w znacznej części pierwszej połowy XIX w.²⁹ W kodyfikacji tej odnajduje się przepisy dotyczące samobójstwa. Mimo, że kodeks czerpał z idei epoki feudalnej, to zawierał także wiele instytucji, wywodzących się wprost z *Code Penal*³⁰. Te z kolei wprost nawiązywały do postulatów XVIII-wiecznych humanistów, którzy łączyli karę z naturą człowieka, uzależniając ją jednocześnie od społecznej szkodliwości popełnionego czynu, podkreślając, iż głównym celem kary powinna być prewencja, zarówno ogólna jak i szczegółowa³¹. Wartym zaznaczenia jest fakt, że kodyfikacja ta nosiła znamiona, uwidaczniające nawiązywanie przez jej twórców do rodzimej techniki legislacyjnej. Kodeks bowiem dostosowany był do społeczno-gospodarczej tradycji prawodawczej³².

KKKP stanowił pierwszą kodyfikację na ziemiach Królestwa Polskiego, która dokonywała penalizacji przestępstwa w ujęciu materialnoprawnym w ramach prawa stanowionego³³. W Księdze III, dziale I, art. 471 KKKP³⁴ wskazano katalog kar za przewinienia policyjne. Rozważania, dotyczące karania samobójców w omawianym zakresie należy bowiem rozpocząć od osadzenia przepisów karnych w odpowiednim kontekście. Kary policyjne nie miały charakteru dalece dotkliwego, co pozwala zakwalifikować przestępstwa policyjne jako dzisiejsze wykroczenia. Podejście takie wynika *per analogiam* ze współczesnego systemu trójpodziału czynów zabronionych³⁵. W KKKP, właśnie w części dotyczącej przestępstw policyjnych umieszczone zostały przepisy dotyczące samobójstwa. Zanim jednak przeprowadzona zostanie analiza samych przepisów, dotyczących samobójstwa w omawianym zakresie należy podjąć rozważania, dotyczące „adekwatności” kar policyjnych do „przestępstwa” samobójstwa w odniesieniu do art. 475 lit. a KKKP³⁶. W tym więc zakresie należy zwrócić uwagę, że przepisy KKKP wprost wskazują, że w przypadkach enumeratywnych zawartych w całej kodyfikacji, za

²⁹ W latach 1818–1847.

³⁰ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia państwa i prawa polskiego*, Warszawa 1976, s. 438.

³¹ Pod tymi pojęciami rozumieć należy takie działanie, które zmierza do zapobieżenia popełnieniu przestępstw i wykroczeń przez społeczeństwo – jako prewencja ogólna oraz sprawcę – jako prewencja szczegółowa, *vide*: C. Beccaria, *O przestępstwach i karach*. Warszawa 1959, s. 68 i n.

³² K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, Warszawa 2001, s. 306–307.

³³ Kodeks ten był bowiem pierwszym rodzimym zbiorem prawa, który gromadził w sobie tylko prawo karne materialne. *Vide* m.in. J. Słyszewska, *Ochrona życia dziecka w Kodeksie Karzącym Królestwa Polskiego z 1818 r.*, „Studia Prawnoustrojowe” 2020, nr 49, s. 269.

³⁴ Art. 471 KKKP. Kary policyjne są: 1. Kara pieniężna do 40 złp. 2. Areszt policyjny lub domowy do dni 8. 3. Kara cielesna do 16 razów.

³⁵ Chodzi o zbrodnie, występki i wykroczenia.

³⁶ Art. 475 lit. a KKKP. Kary za przewinienia policyjne, w ogóle są kary pieniężne, wyiwszy w następujących przypadkach:

^a. Gdy prawo wyraźnie na szczególne przewinienia inny rodzaj kary stanowi.

przestępstwa policyjne wymierzona może zostać także inna, niż przewidziana w art. 471 KKKP kara. Dodatkowo wymiar kary określany winien być przez pryzmat czynników, wchodzących w skład popełnianego przestępstwa. Na zagadnienie to wskazuje Romuald Hube, podkreślając, że

Wielkość, czyli ilościowość czynu przestępczego, zawisła naprzód od większego bądź mniejszego zła zrządzonego w danym rodzaju przestępstwa, następnie od większego lub mniejszego udziału, jaki przyjmował przestępca w spełnieniu tego zła, od stopnia dokonania zamierzonego zła, i od wielu szczególnych okoliczności, towarzyszących spełnieniu czynu przestępczego, w powiększających lub zmniejszających winę przestępcy³⁷.

Problematyka wymierzania kary na podstawie wskazywanej wyżej kodyfikacji miała charakter nowatorski, związany z panującym nurtem w legislacji, który opierał się na założeniach humanistycznych i w swoim założeniu odzwierciedlała abstrakcyjne podejście legislatora do stanowienia prawa.

W art. 586 KKKP³⁸ usankcjonowano zasady postępowania z człowiekiem, usiłującym popełnić samobójstwo, i który został przyłapany na usiłowaniu pozbawienia siebie życia. Wyżej wskazany przepis ma na celu realizowanie założeń prewencji szczegółowej, polegającej na zapobieżeniu w przyszłości kolejnym próbom samobójczym przez przyłapanego sprawcę. Miało to przede wszystkim uchronić życie potencjalnego samobójcy. Przepis ten zobowiązywał aparat bezpieczeństwa państwa oraz władze duchowne do współdziałania w zakresie „resocjalizacji” samobójcy, a przez to – do zwalczania recydywy w tym zakresie.

Z kolei kolejny, art. 587 KKKP³⁹ stanowi przepis, wprost karzący samobójcę. Ma on charakter czysto moralny, co powoduje, że kary policyjne a także cały model uwzględniający określanie wymiaru kary w związku z wszystkimi okolicznościami popełnienia przestępstwa tracą w tym zakresie na znaczeniu. Nie mają w tym zakresie zastosowania również kary policyjne przewidziane w art. 471 KKKP, gdyż samobójca, odbierając sobie życie traci prawa honorowe, w tym przede wszystkim prawo do pochówku, zgodnie z przepisami Kodeksu Cywilnego Napoleona, funkcjonującego w tym czasie na ziemiach polskich pod zaborem rosyjskim⁴⁰. Przepisy art. 586 i 587 stanowią

³⁷ R. Hube, *Studia nad Kodeksem Karnym z 1818 roku*, cz. 1, Warszawa 1853, s. 156.

³⁸ Art. 586 KKKP. *Ci, którzy odebrać sobie życie usiłowali, pod dozór policyi oddani być mają, w celu zabezpieczenia ich osoby, i oświecenia w zasadach Religijnych.*

³⁹ Art. 587 KKKP. *Samobójcom odmówione będą obchody i pomniki, kóremi zgon innych ludzi zwykły być uczczony.*

⁴⁰ W całości uchylony z systemu prawa polskiego dopiero dekretem z dnia 12 listopada 1946 r. – przepisy ogólne prawa cywilnego (Dz. U. 1946, nr 67, poz. 369), który wszedł w życie z dniem 1 stycznia 1947 r.

więc, na podstawie wyżej wskazywanego przepisu art. 475 pkt a KKKP *lex specialis* w stosunku do zarządzeń art. 471, co stanowi logiczne następstwo tego, iż niedoszłego samobójcę należało odwozić od kolejnych prób popełnienia tegoż czynu. Z kolei wymierzanie kary policyjnej *sensu stricto* na ciele samobójcy nie przyniosłoby żadnych wymiernych rezultatów.

W 1847 r. doszło do istotnej zmiany w strukturze prawa karnego na ziemiach Królestwa Polskiego. W miejsce KKKP wprowadzono Kodeks Kar Głównych i Poprawczych⁴¹ (KKGP). Cechą charakterystyczną tej kodyfikacji jest zastosowana w tworzeniu norm prawnych kazuistyka. Podczas bowiem, gdy KKGP miał zatem, zdaniem autora charakter regresowy do KKKP, w znacznym stopniu opierając się na rozwiązaniach legislacyjnych, wywodzących swoje źródło z tradycji oraz zasad religijnych. Śmierć samobójcza w tej kodyfikacji także została ujęta, jednak w stosunku do KKKP przepisy jej dotyczące były bardziej rozbudowane⁴². Warto jednak zaznaczyć, że w zakresie penalizowania samobójstwa, mimo swojej regresywności, kodyfikacja ta wprowadza także rozwiązania o charakterze nowatorskim, gdyż komisja kodyfikacyjna czerpała w szerokim zakresie z dorobku Oświecenia krajów Europy Zachodniej. Sprawilo to, że do KKGP napłynęły pewne idee oświeceniowe, w tym przede wszystkim idea racjonalizacji zarządzania⁴³. Co ważne, kodyfikacja ta miała na celu pewnego rodzaju ujednolicenie systemów prawa dwóch oddzielnych *de facto* bytów państwowych, połączonych formalnie jedynie unią personalną. Wiąże się to z faktem, że KKGP stanowił niejako kalkę przepisów, uchwalonych w 1845 r. w Cesarstwie Rosyjskim w *Ułożeniu o nakazaniach ugołownych i isprawitielnych*⁴⁴.

Tak, jak w przypadku wcześniej omawianego KKKP, w pierwszej kolejności należy wskazać, gdzie znajdują się przepisy, o których w prezentowanej części będzie mowa. Mają one swoje miejsce w dziale X, rozdziale II i dotyczą prawnokarnej problematyki samobójstwa. Warto zwrócić uwagę na nowiny legislacyjne, zawarte w omawianych przepisach. Znaleźć

⁴¹ *Kodex Kar Głównych i Poprawczych*, [w:] www.pbc.biaman.pl [dostęp: 30.11.2023].

⁴² Zdaniem autora wynika to przede wszystkim z kazuistycznego charakteru kodyfikacji. Niemniej należy podkreślić, że był on efektem prac znamienitych prawników epoki, w tym Romualda Hubego, co pozwala na wskazanie, że rozszerzenie prawnokarnego zakresu penalizacji zachowań okołosamobójczych było zabiegiem celowym. Romuald Hube bowiem był zwolennikiem prawa karnego o charakterze daleko represyjnym. A. Kulecka, *Penalizacja postaw urzędników w świetle kodeksów karnych Królestwa Polskiego (1818–1847)*, [w:] *Dzieje biurokracji*, red. T. Bykowska, A. Górak, J. Legieć, t. 7, Lublin 2018, s. 132.

⁴³ I. Rużyckaja, „*Prosvieszczeniye*” biurokraty pierwszej połowy XIX wieku nowy typ rosyjskiego czynownika: opyt charakteristiki, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, red. A. Górak, K. Łatawiec, K. Magier, t. 3, cz. 1, s. 183–184, A. Kulecka, *op. cit.*, s. 132.

⁴⁴ K. Badziak, J. Badziak, *Pitawal łódzki. Głośne procesy karne od początku XX wieku do wybuchu II wojny światowej*, Łódź 2017, s. 23.

w nich bowiem można typ podstawowy tego czynu zabronionego, usiłowanie, odstępianie oraz podżeganie co stanowi *novum* w odniesieniu do KKKP. Podział ten potwierdzał zatem podjętą wyżej tezę, jakoby do KKGK implementowano pewne (wybiórcze) idee, wywodzące swoje źródło z myśli oświeceniowej. Samobójstwo, jako czyn popełniony w pełni, opisany został w art. 944 KKGK⁴⁵. Samobójstwo penalizowane było więc w taki sposób, że osoba, która umyślnie dokonała takiego czynu pozbawiana była uprawnień do czynienia rozporządzeń spadkowych w taki sposób, że rozrządzenia samobójcy nie podlegały wykonaniu, niezależnie od ich treści. W zakresie omawianego zagadnienia należy odwołać się do komentarza Nikołaja Tagancewa, w którym w ujęciu doktrynalnym analizuje on przepisy rosyjskiego Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych. Jak jednak wskazano wcześniej, oktrojowany dla Królestwa kodeks stanowił pewną kalkę w tym zakresie. Wobec tego należy wskazać, że w odniesieniu do art. 1472 (analogiczny do 944 KKGK Królestwa) wskazuje się, iż postępowanie związane z samobójstwem rozpatrywane może być zarówno przez sąd karny jak i cywilny. Co się jednak tyczy skutków prawnych, to nie mogą one dotyczyć sfery prawnokarnej, gdyż nie ma podmiotu, który mógłby podlegać ukaraniu. Ponadto, wszyscy posiadający określony interes w uzyskaniu spadku mieli prawo dowodzić, że samobójstwo zostało popełnione w sytuacji wyłączonej świadomości bądź w związku z zaistnieniem innych przesłanek, umożliwiających wypełnienie woli testatora. Wnoszący muszą zatem opisać całokształt dokonania czynu (samobójstwa), zaś sąd cywilny, biorąc pod uwagę całokształt przesłanek zobowiązany był do określenia, czy rozporządzenia testamentowe samobójcy pozostają w mocy czy zostają w świetle art. 1472 (944) wyłączone. W tym więc zakresie orzekanie o charakterze samobójstwa nie należy w świetle przepisów prawa do kompetencji sądu karnego, mimo że uregulowania w tym zakresie zostały wprowadzone do ustawy karnej. Ponadto, w toku procesu sąd cywilny orzeka o zaistnieniu przesłanki wyłączenia świadomości bądź jej braku. Wobec tego, mimo że zasadniczo postępowanie prowadzone może być zarówno przed sądem karnym jak i cywilnym to wskazać należy, że faktycznie istnieje przesłanka negatywna do

⁴⁵ Art. 944 KKGK. *Jeśli kto, nie w skutek obłąkania, niemocy lub czasowej, z powodu choroby, nieprzytomności umysłu, lecz z zamiarem życie sobie odbierze, wówczas uważać się będzie:*

²*e nie miał prawa czynić rozporządzeń na przypadek śmierci, i z tego powodu tak testament jego, jako też w ogólności wszelaka, jakimkolwiek sposobem, we względzie dzieci, wychowanców, służących, majątku i czego bądź innego, objawiona przezeń wola nie będzie w wykonanie wprowadzona i za żadną i niebyłą ma być uważana.*

¹*eśli zaś samobójca do jednego z Chrześcijańskich wyznań należał, Chrześcijańskiego pogrzebu pozbawiony zostanie.*

wszczęcia postępowania sądowego przeciwko samobójcy w ramach procesu karnego⁴⁶.

W swoich rozważaniach na ten temat Tagancew opierał się m.in. na praktyce sądów, która potwierdzona została przez Senat Rządzący, który wskazał, że samo ściganie przestępstwa samobójstwa dotyczy głównie ustalenia ważności woli popełniającego wobec czego samobójstwo nie powinno być rozpatrywane z pozycji procedury karnej, a realizowane powinno być przy wykorzystaniu procedury i sądu cywilnego. Nie ma bowiem możliwości ścigania samobójcy jako podmiotu przestępstwa, gdyż śmierć wyłącza możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności karnej (kasacja z 1870 r., nr 674). Wobec tego, jako że nie można osądzić samobójstwa jako czynu karnego, to uznać należy, że unormowania w tym zakresie dotyczą przede wszystkim cywilnych kwestii stwierdzenia ważności bądź nieważności rozporządzeń testamentowych i jako taka powinna stanowić procedurę delegowaną według właściwości sądowi cywilnemu⁴⁷.

Ponadto, oprócz kary materialnej o charakterze cywilnym, prawodawca nakładał na samobójcę także sankcję moralno-obyczajową, pozbawiając rodzinę prawa do żałoby po samobójcy oraz, w przypadku chrześcijan – prawa do pogrzebu. Warto jednak podkreślić, że ten typ ograniczania obrzędów o charakterze religijnym nie spełnia przesłanek, umożliwiających uznanie, że przepis ten ma charakter penalizujący. Wyżej omówione zagadnienie ma istotne znaczenie dla tych, opisanych niżej, gdyż dotyczą typu podstawowego tego czynu zabronionego, co stanowi istotny punkt dla omówienia pozostałych typów oraz form samobójstwa. Oprócz bowiem porównywania przepisów między kodyfikacjami, istotne jest także zwrócenie uwagi na różnice, występujące między poszczególnymi typami wewnątrz jednej kodyfikacji. Jest to następstwem rozbudowanej (w przeciwieństwie do KKGP) struktury przepisów penalizujących samobójstwo.

W art. 945 KKGP⁴⁸ tej samej kodyfikacja znajduje się przepis dotyczący usiłowania odebrania sobie życia. Przepis ten działanie takie penalizował karą pokuty kościelnej⁴⁹. W tym wypadku każe podlegali przede wszystkim,

⁴⁶ Н. Таганцев, *Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года*, Санкт-петербург 1886, s. 515–516.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Art. 945 KKGP. *Przekonany o usiłowanie odjęcia sobie życia, również nie w skutek obłąkania, niemocy lub czasowej, z powodu choroby, nieprzytomności umysłu przedsięwzięte, w wykonaniu zaś przez uboczne, od usiłującego niezawisłe okoliczności wstrzymane, Ulegnie; jeśli jest Chrześcijaninem, pokucie kościelnej podług zarządzenia swej duchownej zwierzchności.*

⁴⁹ Co istotne, stosując wykładnię językową, należy wskazać, że kara pokuty dotyczyła jedynie wyznawców chrześcijaństwa. Przypuszczać można, że przepis ten stosowany był analogicznie także do wyznawców innych religii. Problematyka ta zasługuje jednak, zdaniem autora na osobne opracowanie.

a może nawet jedynie chrześcijanie, gdyż omawiany przepis w żaden sposób nie zobowiązuje ani instytucji państwowych ani przedstawicieli innych religii do karania prób samobójczych. Niemniej, podkreślić należy, że kara za usiłowanie popełnienia samobójstwa miała charakter moralno-społeczny, a co za tym idzie nie niosła za sobą charakterystycznej dla przepisów prawa karnego dolegliwości dla sprawcy. Podobnie, jak w przypadku KKKP, usiłujący podlegał przede wszystkim procesowi „resocjalizacji”, który polegać miał na odbyciu odpowiedniej pokuty. Warto jednak zwrócić uwagę, że przepis ten dotyczy jedynie prób samobójstwa, które ostatecznie nie doszło do skutku z przyczyn od sprawcy niezawinionych. W przypadku zaś, kiedy samobójca usiłuje popełnić samobójstwo, jednak z przyczyn od niego zależnych dochodzi do przerwania procedury to zgodnie z art. 118 KKG zostanie pociągnięty do odpowiedzialności chyba, że zgodnie z art. KKG dokonał tego wstrzymywania właśnie z własnej woli. Wówczas ukarany winien zostać nie za czyn, który popełniał, ale ostatecznie do niego z własnej woli nie doprowadził, a jedynie za czyn przestępczy próbę samobójczą poprzedzający. Oznaczać to może zatem, że jeśli usiłowanie samobójstwa zostało przerwane z własnej woli i nie było poprzedzone żadnym czynem niedozwolonym, to usiłujący nie odpowiada prawnie za swoje działanie.

Ciekawe ze względów legislacyjnych jest art. 946 KKG⁵⁰, w którym zawarty został kontratyp wyłączający odpowiedzialność *quasikarną* za dokonanie samobójstwa w określonych przypadkach. Wyłącza on odpowiedzialność prawną za popełnienie bądź usiłowanie popełnienia samobójstwa, gdy było ono konsekwencją szlachetnych pobudek mających na celu zachowanie tajemnicy stanu lub innych podobnych zdarzeń. Dodatkowo, karę za samobójstwo wyłączano w stosunku do kobiet, które usiłowały bądź popełniły samobójstwo dla ocalenia czci i wstydu przed grożącym jej gwałtem w sytuacjach gdy nie miały innej możliwości obrony.

Najciekawszym jednak przepisem w zakresie omawianej problematyki jest przepis art. 947 KKG⁵¹, który za nakłanianie, pomocnictwo lub podleganie do popełnienia samobójstwa przez osoby trzecie. Było to bowiem rozwiązanie

⁵⁰ Art. 946 KKG. *Przepisy w poprzedzających 944 i 945 artykułach zawarte nie stosują się do przypadków, w którychby kto, powodowany uczuciami szlachetnego pochodzenia, naraził się na widoczne niebezpieczeństwo lub na pewną nawet śmierć dla zachowania tajemnicy stanu lub w innych podobnych zdarzeniach, niemniej w którychby niewiasta odebrała lub usiłowała odebrać sobie życie dla ocalenia czci i wstydu przed grożącym jej gwałtem, żadnymi innymi środkami odwrócić się niedającym.*

⁵¹ Art. 947 KKG. *Kto drugiego do samobójstwa skłoni, albo przez dostarczenie środków do tego lub innym sposobem w dokonaniu tego przestępstwa udział weźmie, ukaranym zostanie: /ako uczestnik w zabójstwie rozmyślnie popełnionem, podług właściwych o uczestnikach w przestępstwie przepisów, w artykule 128 niniejszego Kodexu zawartych.*

nowe, niewystępujące wcześniej w KKGP. Przepisy kodeksu wskazują że osoba taka karana będzie jak za umyślne przestępstwo zabójstwa i w tym zakresie uznana za uczestnika przestępstwa. Jest jedyny przepis, który wprowadza sankcję karną *sensu stricto*. Sankcje zawarte w pozostałych, wyżej przytaczanych przepisach mają dla samobójcy (lub niedoszłego samobójcy) jedynie charakter moralno-społeczny. Należy jednak zwrócić uwagę na art. 127 KKGP⁵², który uznać można za przepis w pełni penalizujący podżeganie do samobójstwa. W tym zakresie osoba bądź osoby, które swoim działaniem podlegały do samobójstwa podlegają karom penalnym. Tagancew wskazywał bowiem, że w przypadku wystąpienia podżegania do samobójstwa, zarówno na skutek podżegania, jak i w odniesieniu do kolejnego okołosuicydalnego przestępstwa wskazać należy, działania podejmować powinna policja, która ma obowiązek przeprowadzenia śledztwa pod nadzorem prokuratorskim⁵³.

Ostatnim, istotnym przestępstwem, które dotyczyło penalizowania czynów okołosuicydalnych jest doprowadzenie osoby podległej do samobójstwa. Czyn ten określono w art. 948 KKGP⁵⁴. Warto zwrócić uwagę na rozważania w tym zakresie, gdyż po pierwsze nie ma znaczenia intensywność działań, podejmowanych przez opiekuna bądź sprawującego pieczę a jedynie konsekwencja w postaci popełnienia samobójstwa lub nawet samego usiłowania. Warto zwrócić uwagę, że problematyka ta dotyczyła również relacji między teściem a synową. Wynika to z relacji zwyczajowych, gdyż co do zasady rodziny chłopskie stanowiły twory bardzo rozbudowane. W ich skład wchodziły nierzadko oprócz rodziców i małoletnich dzieci, także i dorosłe dzieci z małżonkami i swoimi dziećmi. W świetle prawa zwyczajowego, kultywowanego i akceptowanego przez władzę ojciec rodziny pełnił władzę nad całym gospodarstwem domowym, łącznie z jego mieszkańcami. Synowa zaś, wchodząc w skład rodziny przechodziła z władzy swoich rodziców pod władzę teścia. Problematyka ta została nawet poruszona przez Senat, o czym wspomniane zostało w komentarzu Tagancewa⁵⁵.

⁵² Art. 127 KKGP. *Podżegacze, do rzędu hersztów nie należący, skazani zostaną na wyzszą w swym zakresie karę, za przestępstwo, do popełnienia którego namawiali lub podżegali, postanowioną; jeżeli zaś następnie starali się wstrzymać wykonanie przestępstwa, jednak o niem w swoim czasie zwierzchności nie donieśli, ulegną karze o jeden stopień niższej.*

⁵³ Н. Таганцев, *Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года*, С.-петербург 1913, s. 854.

⁵⁴ Art. 947 KKGP. *Rodzice, opiekunowie i inne jakiegokolwiek władzę sprawujące osoby, które przez jawne ze srogością połączone władzy tej nadużywanie, podwładną sobie lub powierzoną pieczy ich osobę do samobójstwa przywidzą, skazane zostaną: na utratę niektórych, w artykule 54 niniejszego Kodeksu opisanych, szczególnych praw i przywilejów, i zamknięcie w domu poprawy od roku jednego do dwóch lat; a nadto, jeżeli są Chrześcijanami ulegną pokucie kościelnej podług uznania swej duchownej zwierzchności.*

⁵⁵ *Ibidem*.

Porównując przepisy obu tych kodyfikacji wskazać należy, że na poziomie legislacyjnym w pierwszej połowie XIX w. doszło do istotnych zmian w odniesieniu do postrzegania tej problematyki. Mimo, że zmiany te nie przyniosły jeszcze istotnych rozwiązań z zakresu przeciwdziałania samobójstwom, to unaocniły pewne przekształcenia w zakresie społecznego podejścia do tego zagadnienia. KKGP, mimo że w stosunku do KKKP był prawie całkowicie regresywny w zakresie norm prawnych, to wprowadzał pewne istotne rozwiązania które nie były wcześniej w legislaturze rodzimej oraz zaborczej znane oraz wskazywał na to, że zarówno społeczeństwo jak i władza dostrzegły problematykę wpływu osób trzecich na podejmowanie próby samobójczej. Co ważne, o ile KKKP znacznie bardziej umocowany był na ideałach humanizmu i humanitaryzmu prawniczego, to jednak nie przewidywał on pewnych istotnych rozwiązań, o których mowa wyżej, a które swoje odzwierciedlenie znalazły dopiero w KKGP. Wartym podkreślenia jest również charakter moralizatorski kodyfikacji późniejszej, który swoje rozwiązania większości opierał na założeniach eklerazjastycznych, przez co sankcje miały, co już niejednokrotnie podkreślano, charakter jedynie moralno-społeczny i obyczajowy.

Śmierć samobójcza w XIX w. na ziemiach polskich pod zaborem rosyjskim stanowiła *de facto* przestępstwo. Kary dotykały jednak przestępców jedynie *sensu largo*, poprzez promieniowanie na ich rodziny. O ile wiadomo stosunkowo dużo o „rytuałach” pośmiertnych, stosowanych na samobójcach, jako swoista zemsta za popełnienie tego czynu, o tyle brakuje informacji odnośnie rodzin samobójców. A co do zasady to one były najbardziej dotknięte cierpieniem, w różnym jego wymiarze. Przejawiało się to cierpieniem chociażby na płaszczyźnie materialnej, towarzyskiej i psychicznej. Odnośnie do tej problematyki należy więc dodatkowo rozszerzyć pole badań, ukierunkowując się na zapisy z egodokumentów, które uwidocznia społeczne podejście do zagadnienia samobójstwa. Jest to bowiem element społeczno-kulturowej problematyki podejścia ogółu do zagadnienia samobójstwa zarówno w zakresie emocjonalnym jak i majątkowym. Istnieje jednak istotna bariera, uniemożliwiająca przeprowadzenie takiego procesu. Wiąże się ona z faktem, iż w przestrzeni publicznej nie zachowały się wspomnienia członków rodzin samobójców⁵⁶. Nie oznacza to jednak, że informacji takich nie było w ogóle w egodokumentach. Jako przykład podać można *Pamiętnik Józefa Franka*⁵⁷, profesora Uniwersytetu Wileńskiego. Wspomina on o samobójczej śmierci

⁵⁶ T. Budrewicz, *Pokuta bez rozgrzeszenia: samobójstwo i jego skutki w powieści drugiej połowy XIX wieku*, „Napis. Pismo Poświęcone Literaturze Okolicznościowej i Użytkowej” 2013, t. 19, s. 111–112.

⁵⁷ Józef Frank, ur. 23 XII 1771 r., zm. 18 XII 1842 r.

jednego z profesorów – Michała Dominika Szulca⁵⁸, która była następstwem katastrofy. Chodziło o zawalenie się dachu sali balowej, którą konstruowano pod jego nadzorem⁵⁹. Frank pisał:

W parku Zakrętu wybudowane (...) długą galerję (...). Budowę kierował prof. Szulc. Zaraz po rozpoczęciu robót zwrócono jego uwagę, że fundamenty są za słabe w stosunku do wysokości budowy (...). Szulc zgodził się z tem i przyrzekł wzmocnić budowę (...). Nazajutrz cała galerja zapadła się z ogromnym hałasem (...). Gdyby to nieszczęście stało się podczas balu, z pewnością zginęliby cesarz, generałowie, ministrowie i wszyscy obecni goście. Łatwo domyślić się jak straszna byłaby zemsta wojska, które podejrzewałoby zdradę. Z pewnością, nie uszedłby z życiem ani jeden mieszkaniec Wilna (...). Budowniczy zrozumiał, jak okropne podejrzenie mogłoby paść na niego i utopił się w Wilji⁶⁰.

Kolejną istotną pod kątem społecznym kwestią jest rejestrowanie samobójstw w XIX w. na ziemiach polskich. Miasto, jako ośrodek skupiający rzesze ludzi zaopatrzone było w odpowiedni aparat bezpieczeństwa i porządku publicznego. Sprawia to, że dane o samobójstwach w miastach można uzyskać z kronik policyjnych, które publikowane były w dziennikach warszawskich czy lwowskich⁶¹. Inaczej było na wsiach, gdzie niejednokrotnie dochodzić mogło do pochowania członka społeczności wiejskiej (najczęściej chłopą), który popełnił samobójstwo w sposób zwyczajowo na tą okoliczność przyjęty. Przekłada się to w pewnym sensie na niemożliwość stworzenia realnych statystyk, dotyczących samobójstw w XIX w. Maurycy Dzieduszycki próbował stworzyć w czasach dla siebie współczesnych takie zestawienie statystyczne, jednak między innymi ze względu na ukrywanie, zatajanie i inną działalność rodzinną w tym zakresie jej wykonanie stało się zadaniem niemożliwym⁶².

W XIX w. wiedza na temat zaburzeń psychicznych była ograniczona, a ludzie często nie rozumieli przyczyn, które mogły prowadzić do samobójstwa. Nie istniał żaden system wsparcia dla osób z problemami psychicznymi, co sprawiało, że osoby borykające się z myślami samobójczymi często były pozostawione same sobie. Dodatkowo samobójstwo było traktowane jako temat tabu, który był rzadko dyskutowany publicznie. Społeczeństwo często

⁵⁸ Michał Dominik Szulc, ur. 1769 r., zm. 20 VI 1812 r.

⁵⁹ D. Nawrot, *Litwa i Napoleon w 1812 r.*, Katowice 2008, s. 239.

⁶⁰ *Pamiętnik d-ra Józefa Franka Profesora Uniwersytetu Wileńskiego*, tłum. W. Zahorski, t. 3, Wilno 1913, s. 7.

⁶¹ T. Budrewicz, *op. cit.*, s. 113.

⁶² A.M. Ziółkowska, *op. cit.*, s. 122.

unikają rozmowy na ten temat, a rodziny osób, które popełniły samobójstwo, często próbowały ukrywać przyczynę śmierci z powodu wstydu i potępienia społecznego. Istotną rolę odgrywała również XIX-wieczna moralność, według której samobójstwo było powszechnie postrzegane jako grzech i moralne przewinienie. Podejście Kościoła do tej problematyki sprawiało, że samobójstwo było uznawane jako obraza Boga, który jako jedyny może dać i zabrać życie, a osoby popełniające samobójstwo mogły być wykluczone z tradycyjnych obrzędów pogrzebowych i postrzegane jako „grzesznicy”, o ile nie udowodniono występowania u nich określonego zaburzenia psychicznego, w postaci chociażby wyłączenia świadomości. Dopiero znaczący rozwój psychologii i psychiatrii w XIX w., w szczególności w jego drugiej połowie przyniósł zmianę w tym zakresie w społeczno-moralnym podejściu do tej problematyki⁶³.

W perspektywie przepisów prawa funkcjonujących na ziemiach Królestwa Polskiego w pierwszej połowie XIX w. pod zaborem rosyjskim należy przede wszystkim zwrócić uwagę na to, że przepisy prawa w pewien określony sposób sankcjonują samobójstwo jako wykroczenie przeciwko prawu, jednocześnie odzwierciedlając społeczne podejście do tej problematyki. Od połowy XIX w. dochodzi do istotnych zmian społecznych, które są konsekwencją wyparcia romantyzmu przez pozytywizm. Moda na samobójstwa honorowe oraz samobójstwa z miłości przeminęła, co skutecznie zmniejszyło liczbę samobójstw, popełnianych w tym okresie. Jednocześnie dzięki literaturze możliwe jest odtworzenie przynajmniej w sposób ogólny pewnych motywów, kierujących samobójcami, co pozwala na wytworzenie pewnej typologii, niezbędnej dla uszczegółowienia istotnych w tej materii zagadnień. Społeczeństwo XIX w., nie tylko na ziemiach polskich pod zaborem rosyjskim przechodzi w omawianym okresie istotne przekształcenia, których następstwem jest upadek części starych zwyczajów oraz załamanie moralności, stanowiącej do XIX w. modelowy wyznacznik sposobu postępowania. W omawianym okresie zaczyna dochodzić do dostrzegania samobójstwa jako zjawiska o podłożu psychologicznym, odchodząc stopniowo od moralno-etycznego jego postrzegania. Rozwój nauk o człowieku sprawił, że samobójstwo zaczęło wychodzić ze strefy tabu, stając się przedmiotem naukowych rozważań. Jednocześnie nadal pozostało zjawiskiem, znajdującym się w sferze zainteresowania legislatury, według której, aż do końca panowania Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych na ziemiach polskich było ono przestępstwem. Kary za to „przestępstwo” zniesione zostały w ustawodawstwie Rosji imperialnej dopiero w 1903 r.⁶⁴ na mocy wprowadzonego

⁶³ T. Budrewicz, *op. cit.*, s. 111.

⁶⁴ A. Zwoliński, *op. cit.*, s. 609.

Kodeksu Tagancewa. O ile jednak znosił on karę za samobójstwo, o tyle na ziemiach polskich wszedł częściowo 8 września 1915, zaś w całości 7 sierpnia 1917 r.⁶⁵ W tym więc zakresie wskazać należy, że legislatura zaborcza penalizowała samobójstwo od 1818 r. aż do czasu I wojny światowej.

BIBLIOGRAFIA (BIBLIOGRAPHY)

Źródła

- Concilium Bracarense primum*, [w:] www.thelatinlibrary.com [dostęp: 30.11.2023].
- Hube Romuald, *Studia nad Kodeksem Karnym z 1818 roku*, cz. 1, Warszawa 1853.
- Kodex Kar Głównych i Poprawczych*, [w:] www.pbc.biaman.pl [dostęp: 30.11.2023].
- Kodex karzący dla Królestwa Polskiego: z dodaniem praw kryminalnych później uchwalonych, rejestru porządkowego i alfabetycznego, przypisków wskazujących artykuły związek ze sobą mające*, [w:] www.crispa.uw.edu.pl [dostęp: 30.11.2023].
- Linde Samuel Bogumił, *Słownik języka polskiego*, t. 3, Warszawa 1812.
- Orgelbrand Samuel, *S. Orgelbranda Encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami. T. 13: od Rohatyn do Soveregin*, 1902.
- Pamiętnik d-ra Józefa Franka Profesora Uniwersytetu Wileńskiego*, tłum. W. Zahorski, t. 3, Wilno 1913.
- Таганцев Николай Степанович, *Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года*, Санктпетербург 1886.
- Таганцев Николай Степанович, *Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года*, С-петербург 1913.

Opracowania

- Badziak Kazimierz, Badziak Justyna, *Pitawal łódzki. Głośne procesy karne od początku XX wieku do wybuchu II wojny światowej*, Łódź 2017.
- Bardach Juliusz, Leśnodorski Bogusław, Pietrzak Michał, *Historia państwa i prawa polskiego*, Warszawa 1976.
- Beccaria Cesare, *O przestępstwach i karach*, Warszawa 1959.
- Budrewicz Tadeusz, *Pokuta bez rozgrzeszenia: samobójstwo i jego skutki w powieści drugiej połowy XIX wieku*, „Napis. Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej” 2013, t. 19.
- Dzieduszycki Maurycy, *Samobójstwo*, Lwów 1876.

⁶⁵ J. Kordeczuk, *Zaborcze kodyfikacje prawa karnego materialnego w Polsce w okresie przejściowym w latach 1918–1932*, „Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego” 2019, s. 151.

- Dziobek-Romański Jacek, *Prawo grzebalne w Królestwie Polskim w latach 1815–1914. Zarys problematyki*, „Roczniki Humanistyczne” 2003, t. 51, z. 2.
- Formella Zbigniew, *Samobójstwo. Refleksja psychopedagogiczna*, „Seminare” 2004, t. 20.
- Karpińska Małgorzata, *Oblicza romantycznego „taedium vitae”. Zamach samobójcze na ziemiach polskich 1815–1830*, „Przegląd Historyczny” 1999, t. 90/1.
- Kaźmierska Anna, *Śmierć upoetyczniona – literackie obrazy śmierci samobójczych*, [w:] *Wzniosłość i makabra w literackich obrazach śmierci*, red. M. Kuran, Łódź 2014.
- Kordeczuk Józef, *Zaborcze kodyfikacje prawa karnego materialnego w Polsce w okresie przejściowym w latach 1918–1932*, „Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego” 2019.
- Kulecka Anna, *Penalizacja postaw urzędników w świetle kodeksów karnych Królestwa Polskiego (1818–1847)*, [w:] *Dzieje biurokracji*, red. T.A. Bykowska, A. Górak, J. Legieć, t. 7, Lublin 2018.
- Michalska-Suchanek Mirosława, *Fenomen samobójstwa*, Mikołów 2011.
- Michalska-Suchanek Mirosława, *Samobójstwo Fiodora Dostojewskiego*, Katowice 2015.
- Nawrot Dariusz, *Litwa i Napoleon w 1812 r.*, Katowice 2008.
- Rużyczkaja Irina Władimirowna, „*Prosiewszczyennyje*” biurokraty pierwszej połowy XIX wieku – nowy typ rosyjskiego czynownika: opyt charakteristiki, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, red. A. Górak, K. Łatawiec, D. Magier, t. 3, cz.1, Lublin 2010.
- Słyszewska Joanna, *Ochrona życia dziecka w Kodeksie Karzącym Królestwa Polskiego z 1818 r.*, „*Studia Prawnoustrojowe*” 2020, nr 49.
- Sójka-Zielińska Katarzyna, *Historia prawa*, Warszawa 2001.
- Ziółkowska Anna M., *Samobójstwa dzieci i młodzieży przed wybuchem II wojny światowej i obecnie – co się zmieniło, co pozostało bez zmian*, „*Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*” 2020, t. 55.
- Zwoliński Andrzej, *Prawo o samobójstwie*, [w:] „*Serbavo legem tuam in toto corde meo*”. *Księga Pamiątkowa dedykowana księdzu profesorowi Józefowi Krzywdzie CM, dyrektorowi Instytutu Prawa Kanonicznego UPJPiI z okazji 70. rocznicy urodzin*, red. ks. A. Zakręta, ks. A. Sosnowski, Kraków 2013.

SUMMARY

Suicide from a socio-legal perspective in the first half of the 19th century on Polish lands under Russian occupation

The issue of suicide throughout history is an interesting phenomenon from a legal perspective. It raises the question whether it is possible to punish a dead criminal effectively? In the perspective of penal codifications operating in the lands of the Kingdom of Poland under Russian rule, there are provisions that actually concern this issue. Using the deductive method and linguistic interpretation of the provisions of criminal law applicable in Polish lands under the Russian partition, it is possible to present the criminal law issue of suicide as a crime not only of a moral nature but also of a factual nature.

Keywords: Kingdom of Poland, history of criminal law, death by suicide, partition legislation